

*SENATORES IN ANNIS MINORIBUS CONSTITUTI
И USURAE. ПРИНОС КЪМ ТЪЛКУВАНИЯТА НА
СТh. 2.33.3**
(НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Проф. д-р Паоло Гарбарино

Университет на Източен Пиемонт, Верчели, Италия

Резюме: Статията разглежда една конституция от Теодосиевия кодекс (СТh. 2.33.3), издадена в Константинопол на 23 ноември 397 г., с която се отхвърлят възраженията, повдигнати от длъжниците по отношение на плащането на лихви (*usurae*), дължими на непълнолетни заемодатели (*in annis minoribus constituti*), които имат сенаторско звание (*dignitate senatoria*). Тя е в противоречие със забраните още от класическия период за сенаторите да сключват такива заеми. Авторът обаче интерпретира конституцията във връзка с друга конституция, издадена през 396 г. (СТh. 3.30.6.), в която е уредена защитата на тези лица, когато тяхното имущество се управлява от *tutor*, като такива сделки са разрешени, ако това е свързано с техните нужди (*necessitates*) и няма друга възможност освен чрез отдаване на активите в лихвен заем (*mutuum*), за да се осигури тяхната издръжка.

Ключови думи: Теодосиев кодекс; *senatores in annis minoribus constitutes*; *mutuum*; *usurae*.

* Статията е публикувана в *Bullettino dell'istituto di diritto romano "Vittorio Scialoja"* (BIDR), Vol. 30, 1988, p. 337–359, достъпна на <https://iris.uniupo.it/retrieve/handle/11579/163/59476/Garbarino%20senatores%20in%20annis%20minoribus%20constituti%20e%20usurae.pdf>. Предоставена е за превод и публикуване на български език в списанието с изричното съгласие на автора.

SENATORES IN ANNIS MINORIBUS CONSTITUTI
and *USURAE*.

CONTRIBUTION TO THE INTERPRETATIONS OF
CTH. 2.33.3
(BULGARIAN LANGUAGE)

Prof. Paolo Garbarino, PhD

University of Eastern Piedmont, Vercelli, Italy

Abstract: The article presents a constitution by the Theodosius Code (CTh. 2.33.3), issued in Constantinople on November 23, 397, rejecting the objections raised by debtors regarding the payment of interest (*usurae*) due to underage lenders (*in annis minoribus constituti*) having a senatorial title (*dignitate senatoria*). It goes against the prohibition of senators from making such loans since the classical period. However, the author interprets the constitution in connection with another constitution issued in 396 (CTh. 3.30.6), which regulates the protection of these persons when their property is managed by a tutor, such transactions being allowed if this is related to their necessities and there is no option but to lend the assets with interest (*mutuum*) to secure their livelihood.

Keywords: Theodosius Code; *senatores in annis minoribus constitutes*; *mutuum*; *usurae*.

**

1. В титула „За лихвата“ (*De usuris*) на Теодосиевия кодекс има конституция, която въпреки краткостта си – но очевидно не знаем нейната първоначална редакция – повдига, по пряк или косвен начин, различни тълкувателни проблеми. Това е CTh. 2.33.3, издадена в Константинопол на 23 ноември 397 г., и изпратена на преторианския префект *in praesenti* Евтикиан¹. Конституцията е включена също и във вестготската *Interpretatio*.

Ето текста на разпоредбата и свързаното с нея *Interpretatio*:

Impm. Arcad(ius) et Honortius) AA. Eutyichiano p(raefecto) p(raetorio). Frustra debitores in annis minòribus constitutorum usuras se restituere non debere contendunt, quia senatoria eos dignitate praeditos esse testantur. unde sortem cum usuris in stipulationem deductis restituant. DAT. VIII KAL. DECEMB. CONSTANT(INO)P(OLI) CAESARIO ET ATTICO CONSS.~.

Interpretatio: Sine causa senatoribus in annis minòribus constitutis debitum cum usuris reddere dissimulant debitores propter hoc, quod senatorio genere nati debitum cum usuris integris recipere non iubentur: et ideo, quod cautione per stipulationem promissum est, reformetur.

Буквално съдържанието на конституцията изглежда доста ясно: разпоредбата по същество отхвърля възраженията, повдигнати от не особено точно определени длъжници (*frustra debitores [...] contendunt*) по отношение на плащането на лихви (*usurae*), дължими на непълнолетни заемодатели (*in annis minoribus constituti*), които имат сенаторско звание (*dignitate senatoria praediti*)², и потвърждава пълната легитимност на лихвите (*usurae*)³. Позоваването накрая на *sors* и на *usurae*, установени *in stipulationem*, убеждава, че случаят се отнася по-специално до лихвите, произтичащи от суми, предоставени като заем⁴.

¹ Датата и адресатът на конституцията не са подложени на дискусия, защото има неяснота относно точния период, в който Евтикиан е преториански префект *in praesenti* – знае се само, че през 397 г. той изпълнява тази длъжност. Вж. JONES, A. H. M., MARTINDALE, J. R. and MORRIS, J. *The Prosopography of the Later Roman Empire*. Vol. 1. AD 260–395. Cambridge, 1971, p. 320 (*Flavius Eutyichianus*, no. 4). Вж. и бел. 63 по-долу.

² За този израз вж. бел. 725 по-долу.

³ Тази интерпретация на Теодосиевия кодекс е същата с предложената в коментара на Дионисий Готофред в *Codex Theodosianus cum perpetuus commentaris*. Vol. 1. Mantuae, 1740, p. 262, който отхвърля предходните разнородни опити за обясняване на текста.

⁴ Практиката за концентриране в една-единствена *stipulatio* на обещанието за изплащане на капитала и начисляването на лихва е, както е известно, много древна и доста обичайна в класическата епоха (вж. MICHEL, J. *Gratuite en droit romain*. Bruxelles, 1962, p. 110 ss.) и се обяснява с основната и постоянна безвъзмездност на реалния договор

На първо място трябва да се отбележи, че законодателният текст не поставя гореспоменатия принцип пряко и непосредствено, а го посочва опосредено, като отхвърляне на различното становище, което е било изразено от *debitores* по въпроса. От това можем да заключим, че с CTh. 2.33.3 законодателят се намесва за решаване на въпрос, по който има тълкувателни различия, и който е със съответен практически ефект – трябва ли договорените лихви да бъдат платени или да не бъдат изплащани на непълнолетни заемодатели със сенаторски ранг – “*senatori*”? Можем също така да предположим, с повече място, оставено за разсъждения, че *occasio legis* се дължи на някаква „пилотна“ клауза, достигнала до императорския съд, обобщена или напомнена косвено (чрез неплащането на *usurae*) от длъжниците (*debitores*)⁵.

за заем (*mutuum*). Тази практика е в сила в Късната Империя. Относно изворите и литературата вж. KASER, M. Das römische Privatrecht. Erster abschnitt: das altrömische, das vorklassische und das klassische recht. 2. Aufl. Vol. 2. München, 1975, S. 369 f. През този период *stipulatio* обикновено е сключвана писмено, въпреки че формално продължава да се счита за вербален договор (срв. KASER, M. Op. cit., S. 376 ff. За поновата литература по темата вж. CIMMA, M. R. De non numerata pecunia. Milano, 1984, p. 8 ss.). Интересно е да се отбележи, че в текста на конституцията се използва предимно класическа правна терминология: *unde sortem cum usuris in stipulationem deductis restituanf*, но не е така в *Interpretatio*, в която е включен изразът *quod cautione per stipulationem promissum est, reformetur*, който препраща експлицитно към документираната практика с използването на термина *cautio* – синоним на *instrumentum*, *chirographum*, *scriptura*, *subscriptio* (вж. по въпроса KASER, M. Op. cit., S. 378).

⁵ Поводът за издаването на законодателното разрешение с общо значение може да бъде съдебно дело, водено пред императорския съд, и това е определено в CJ. 1.14.3 (426 г.). Конкретен пример за този начин на действие виждаме в Nov. Marc. 5 (455 г.). Нерядко самият Юстиниан посочва, че определена конституция е издадена по повод спор, представен за решаване пред него: вж. напр. NJ. 73.pr. (538 г.); 76.pr. (538 г.); 91.pr. (539 г.); 108.pr. (541 г.). Срв. и JONES, A. H. M., MARTINDALE, J. R. and MORRIS, J. The prosopography of the later Roman Empire. 284–602. Vol. 1. Oxford, 1964, p. 349 (= Il tardo impero romano (284–602 d.C. Trad. ital. Vol. 1. Milano, 1973, p. 427 s.). Всъщност има и други средства, които могат да предизвикат косвено издаването на *lex generalis*. Самата конституция в CJ. 1.14.3 акцентира върху *preces* и върху *relationes*, като първите са жалби на частни лица, отправени от страни по конкретното дело, а вторите са искане за императорско становище по инициатива на съдебния орган – и в двата случая става въпрос за висящо дело – вж. GAUDEMET, J. La formation du droit séculier et du droit de l'Église aux IVe et Ve siècles. Paris, 1979, p. 34; Id., L'empereur interprété du droit. – In: *Festschrift Für Ernst Rabel*. Band I. Rechtsvergleichung und Internationales Privatrecht. Herausgegeben von Hans Dölle, Max Rheinstein, Konrad Zweigert. Vol. 1. Tübingen, 1954, S. 182 ff. (= *Études de droit romain*, Camerino, 1979, p. 388 ss.). Вж. обаче De MARINI AVONZO, Fr. La politica legislativa di Valentiniano III e Teodosio II. appunti dalla parte speciale del corso di storia del diritto romano. Torino, 1975, p. 87 s., която счита че с тези термини се означават жалби и питання извън определено висящо дело. *Occasio legis* в този случай е във връзка с констатации и въпроси, отправени до императора от служители или организирани групи от населението (напр. местни общности, колегии), както и от частни лица. Вж. JONES, A. H. M., MARTINDALE, J. R. and MORRIS, J. Op. cit., p. 349 ss. (= 428 ss.); De MARINI AVONZO, Fr. Op. cit., p. 85 ss., която разглежда темата в общ план, с анализ и оценка на различни текстове. Срв. и

И в двата случая ще се озовем пред законодателен текст, който с модерната терминология бихме могли да определим като „автентично тълкуване“⁶. С други думи, бил е създаден за изясняване на съмненията, пораждащи се от непълна или неточна, или дори липса на уредба по въпроса за *usurae*⁷. Всъщност, ако прочетем внимателно разпоредбата, може да отбележим, че възраженията (*contentiones*) на длъжниците, за да имат някакво подобие на основателност, би трябвало да предполагат наличието на забрана за сенаторите да дават заеми, като договарят плащане на лихвата: именно само този аргумент изглежда сякаш е взет предвид в конституцията, когато тя наемква за причината, в подкрепа на тезата на *debitores: quia senatoria eos dignitate praeditos esse testantur*.⁸ Ето защо е много вероятно в миналото да е била издадена законодателна разпоредба, съдържаща посочената по-горе забрана⁹. Убедено бихме могли да предположим и че предишното законодателство обявява забраната най-общо, без да се занимава конкретно със случая на непълнолетни сенатори. CTh. 2.33.3

BIANCHINI, M. Caso concreto e "lex generalis". Per lo studio della tecnica e della politica normativa da Costantino a Teodosio II. Milano, 1979.

⁶ Като „автентично тълкуване“ се разбира тълкувателната дейност на самия автор на интерпретираната норма. Това по принцип предполага неяснота в нормата – обект на тълкуване, и има ретроактивно действие. Вж. във връзка с това становище с исторически препратки TARELLO, G. L'interpretazione della legge. Milano, 1980, p. 241 ss. В римската практика относно нормативното значение на тълкуването вж. издадената от Юстиниан през 529 г. конституция, включена в CJ. 1.14.12: *definimus autem omnem interpretationem sive in precibus sive in iudiciis sive alio quocumque modo factam ratam et indubitam haberi. si enim in praesenti leges condere soli imperatori concessum est, et leges interpretari solum dignum imperio esse oportet*. Срв. по въпроса GAUDEMET, J. Op. cit., p. 198 ss. (= 404 ss.); BONINI, R. Ricerche di diritto giustiniano. Milano, 1968, p. 234 ss.; GALLO, F. Interpretazione e formazione consuetudinaria del diritto. Torino, 1971, p. 169 ss. Автентичното тълкуване на разглежданата в статията конституция предполага билò имплицитното отхвърляне на друга гледна точка по спора, поддържана от *debitores* (което означава, че те приемат противоположната на тълкуването позиция), билò необходимостта да се даде цялостна уредба на въпроси и спорове, свързани с лихвата (вж. по-долу т. 5), които ще разгледам по-долу. В тази връзка CTh. 2.33.3 има ретроактивна стойност – тя установява по общ начин дължимостта на лихвите на непълнолетните сенатори, вкл. и тези, които са дължими преди издаването на конституцията – *unde sortem cum usuris in stipulationem deductis vestiant*.

⁷ Интересно е да се отбележи, че в Юстиниановата епоха материята за лихвите (*usurae*) е обект на автентично тълкуване на други казуси, но свързани с неблагоприятни за длъжниците практики – вж. CJ. 4.32.27.pr. (529 г.) във връзка с разпоредбите на CJ. 4.32.26 (528 г.). Вж. по въпроса BONINI, R. Op. cit., p. 259 ss.

⁸ Съществуването на забрана е ясно определено в *Interpretatio: quod senatorio genere nati debitum cum usuris integris recipere non iubentur*. В текста се говори обаче за *usurae integrae*, за които се отнася забраната, което се обяснява с факта, че през 405 г. с CTh. 2.33.4 (което ще разгледаме по-долу) на сенаторите е позволено да дават заеми, но само с 6% годишна лихва – половината от размера на нормално дължимите лихви, който е 12%. Авторът на *Interpretatio*, който пише след издаването на конституцията, държи сметка за тази разпоредба, като отбелязва че се дължат лихви, но те не трябва да надвишават определения в закона размер.

⁹ За което обаче не е запазен текст.

следователно би била обнародвана, за да даде ограничително тълкуване на предишния закон, като уточнява, че въпросната забрана не е предназначена да бъде разширена и за сенаторите *in annis minoribus constituti*.

2. Предложената хипотеза намира имплицитно потвърждение в добре известния пасаж от *Historia Augusta* (Alex. 26.3), който ни информира, че подобно ограничение е било въведено и веднага след това отнето от император Александър Север:

Senatores, si fenerarentur, usuras accipere primo vetuit, nisi aliquid muneris causa acciperent; postea tamen iussit ut semisses acciperent, donum munus tamen sustulit.

Някои от последните изследвания¹⁰ поставиха под въпрос историческата достоверност на този текст и посочиха, че в източниците има няколко текстови указания, които ни навеждат на мисълта да допуснем, че неизвестният автор на живота на Александър Север не е направил нищо друго, освен да отрази законодателство, прилагано в целия IV век. Следователно това е един от обичайните анахронизми, откривани в *Historia Augusta*¹¹.

Наистина, освен CTh. 2.33.3, която, както видяхме, имплицитно споменава забраната, Теодосиевият кодекс цитира и друга конституция – CTh. 2.33.4, издадена от Аркадий в 405 г.¹², с която отново се допуска сена-

¹⁰ Вж. STRÄUB, J. Heidnische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike. Untersuchungen über Zeit und Tendenz der "Historia Augusta". Bonn, 1963, S. 18 ff.; Id., Le leggi di Severo Alessandro in materia di usura. – In: *Atti del Colloquio Patavino sulla Historia Augusta* (Padova, 1963). Roma, 1964, p. 11 ss. (това е съкратена версия на едно предходно изследване); CHASTAGNOL, A. Recherches sur l'Histoire Auguste. Bonn, 1970, S. 30 f. Относно някои съмнения за историческата достоверност на сведенията вж. HÖNN, K. Quellenuntersuchungen zu den Viten des Heliogabalus und des Severus Alexander im Corpus der Scriptorum Historiae Augustae. Leipzig, 1911, S. 92; MAZZARINO, S. Aspetti sociali del quarto secolo. Roma, 1951, p. 352 s. Няма съмнения по въпроса BILLETTER, G. Geschichte des Zinsfußes im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian. Leipzig, 1898, S. 275 ss.; MOMMSEN, Th. Römisches Staatsrecht. Vol. 3. 2. Aufl. rist. Basel, 1952, S. 899. Вж. и BIANCHI, E. In tema d'usura, canoni conciliari e legislazione imperiale del IV secolo. *Canoni conciliari e legislazione imperiale del IV secolo*. Vol. 2. – In: *Athenaeum*, Vol. 61, 1984, p. 149, което обаче не е така в изследванията на Straub.

¹¹ За сложния и без категоричен отговор въпрос за датирането във връзка с т.нар. *Historia Augusta*, според която се прави изследване и индивидуализация на анахронизмите в тази работа, вж. най-вече синтезираното изложение у SOVERINI, P. *Scrittori della storia augusta*. Torino, 1983, p. 34 ss.

¹² *Senatores sub meditate centesimaе usurae ad contractum creditaе pecuniae censem admitti. itaque omnes intellegant nullum florentissimo coetui sociatum fenus exercentem ultra mediatem centesimaе vel iure stipulati vel petere posse usuram: quin etiam, si quid praeter moderatam nostri numinis definitionem fuerit flagitatum, inminuendae sorti prò huitis legis auctoritate cessurum.* Конституцията е насочена към Опалт, *praefectus urbis* на

торите да използват правото да дават лихвен заем, но определят максималния лимит от 6% за годишна лихва, която биха могли да получат¹³.

Като се има предвид, че CTh. 2.33.3 изглежда се позовава на забрана, установена в сравнително неотдавнашно време¹⁴, съпадението с предполагаемите разпоредби, приети от Александър Север, изглежда наистина единствено възможно: въвеждането на забраната, нейната отмяна, същият размер за максимално допустимия лихвен процент съвпадат прекалено съвършено с късноимперския законодателен казус, за да не предизвикват подозрение, че древният историк не се е вдъхновил от него. Междувременно трябва да бъде подсилена хипотезата, че CTh. 2.33.3 действително се намесва във въпрос, регламентиран от предишна и неот-

Константинопол, следователно тя е изготвена в канцеларията на Източната част на Империята. Вж. по въпроса най-вече STRÄUB, J. *Heidnische Geschichtsapologetik in der Christlichen Spätantike; Untersuchungen Über Zeit und Tendenz der Historia Augusta*. (= *Antiquitas*, Reihe 4, Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung. Band 1). 1963, S. 22 ff. Трябва да се отбележи, че през 386 г. с CTh. 2.33.2 (вж. по-долу в т. 3) тази канцелария нарушава максималния размер на лихвата от 12%, който е формално в сила още от края на Републиката (вж. по въпроса с цитиране на източниците KASER, M. *Das römische Privatrecht*, cit., S. 497). Ако се върнем отново на CTh. 2.33.4, ще забележим, че докато официалният текст установява, че ако исканите лихви в по-голям размер трябва да се приспаднат от главницата (*inminuendae sorti pro huius legis auctoritate cessurum* – срв. Paul. Sent. 2.14.2, където се съдържа аналогичен принцип: *usurae supra centesimam solutae sorte vi minuunt, consumpta sorte repeti possunt*), съответната *Interpretatio* вече споменава не за намаляване, а за изгубване на заетия капитал (*sciant se senatores hoc quod commodaverint perdituros*), което е в синхрон с Ed. Theod. 134 (*amittat sortem debiti creditor, qui ultra legitimam centesimam crediderit a debitore poscendum*).

¹³ Трябва да напомним, че тенденцията да се установят различни граници на лихвения процент според социалния или професионалния статус се засилва в Юстиниановия период – вж. CJ. 4.32.26.2. Срв. BILLETTER, G. *Geschichte des Zinsfußes im griechisch-römischen Altertum*, cit., по-специално S. 330 ff.; CASSIMATIS, G. *Les intérêts dans la législation de Justinien et dans le droit byzantin*. Thèse pour le doctorat ... Paris, 1931, p. 49 ss.; STRÄUB, J. *Heidnische Geschichtsapologetik*, cit., S. 20 f., n. 58; BONINI, R. *Op. cit.*; BIANCHINI, M. *La disciplina degli interessi convenzionali nella legislazione giustiniana*. – In: *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*. Vol. 2. Milano, 1982, p. 389 ss., и по-специално p. 391 ss.

¹⁴ Както видяхме, уредбата е в отговор на оспорванията на длъжниците (*debitores*). Логично е да се предположи, че те са изразени малко преди издаването на конституцията. Тези спорове могат да се обяснят само с някакво скорошно въвеждане на забрана – няма сведения за някакви подобни предишни спорове. Всъщност твърде възможно е, както ще видим в т. 5 по-долу, решаващо основание за оплакванията на *debitores* да се открие в CTh. 3.30.6 – конституция за закрила, издадена едва година преди CTh. 2.33.3, която поставя въпрос за координиране с нормата, установяваща забраната. Що се отнася CTh. 2.33.4, тя се изразява по един доста неопределен начин (*senatores [...] ad contractum creditae pecuniae censem admitti*) по възприемането или не на забраната. Единствената насока е относно размера на лихвения процент по отношение на сенаторите, който съответства точно на този, който според *Historia Augusta* се приписва на Александър Север.

давнашна законодателна разпорежба, с убедително потвърждаване на характера на тълкувателната норма, който предположихме.

3. Важно е да се отбележи, че гореспоменатото законодателно събитие се провежда в момент, в който по въпроса за *usurae* се изтъкват различни видове идейни напрежения, преди всичко от религиозен характер. Ето защо е много вероятно мотивите, дори политически, които са в основата на въвеждането на забраната, да бъдат открити в контекста на оживените дебати по темата, за която свидетелстват съвременните патристички източници. Добре известна е позицията на ясно осъждане на лихварската дейност, изразена от различни отци на Църквата и на Изток, и на Запад¹⁵.

От друга страна, както наскоро беше подчертано, съборните канони, които са издадени от началото на IV в., никога не са (с едно краткотрайно изключение), изрично забранявали на вярващите упражняването на лихвения заем¹⁶. Наред с това забраната трайно се утвърждава и санкционира само за членовете на духовенството¹⁷.

¹⁵ Вж. по темата BILLETER, G. *Geschichte des Zinsfusses im griechisch-römischen Altertum*, cit., S. 278 ff.; MARCONCINI, F. *La illegittimità del prestito di moneta ad interesse in due omelie del secolo IV.* – In: *Raccolta di scritti in memoria di Giuseppe Toniolo nel decennio della sua morte*. Milano, 1929, p. 287 ss.; JONKERS, E. J. *Quelques remarques sur les Pires de l'Église, les Conciles et les Constitutions des Empereurs Chrétiens, en leurs rapports réciproques, comme sources pour l'histoire du Bas-Empire.* – In: *RIDA*, Vol. 2, 1949 [= *Mélanges de Visscher*, Vol. 1], p. 500 ss.; BIONDI, B. *Il diritto romano cristiano*. Vol. 1. Milano, 1952, p. 28 ss., Vol. 3, Milano, 1954, p. 243 ss.; RUGGINI, L. *Economia e società nell'Italia annonaria. Rapporti fra agricoltura e commercio dal IV al VI secolo d.C.* Milano, 1961, p. 190 ss.; GIACCHERO, M. *Aspetti economici fra III e IV secolo: prestito ad interesse e commercio nel pensiero dei Padri.* – In: *Augustinianum*, Vol. 17, 1977, p. 25 ss.; Id., 'Fenus', 'usura', 'pignus' e 'fideiussio' negli scrittori patristici del quarto secolo: Basilio, Gregorio, Ambrogio, Gerolamo. – In: *AARC*, Vol. 3, 1979, p. 443 ss.; Id., L'atteggiamento dei concili in materia d'usura dal IV al IX secolo. – In: *AARC*, Vol. 4, 1981, p. 305 ss., p. 308, n. 1, и библиографията там; BIANCHI, E. *In tema d'usura*, cit., Vol. 1. – In: *Athenaeum*, Vol. 71, 1983, p. 321 ss., и по-специално p. 331 ss.

¹⁶ Изключението се съдържа в канон 20 от Събора в Елвира – през 305 или 306 г., който гласи: *si quis clericorum detectus fuerit usuras accipere, placuit enim degradari et abstineri. si quis etiam laicus accepisse probatur usuras, et promiserit correptus iam se cessaturum nec ulterius exacturum, placuit ei veniam tribui: si vero in ea iniquitate duraverit, ab ecclesia esse proiciendum* (VIVES, J. *Concilios Visigóticos e Hispano-Romanos*. Madrid, 1963, p. 5). Такова осъждане не е повторено в каноните от съборите, които след това също се занимават с лихвата – едва на Събора в Арл през 314 г. изглежда тя е ограничена за клира (Concilium Arelatense I, 13[12], p. 11. MUNIER, C., Ed. http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0442-0506,_AAVV,_Concilia_Galliae,_LT.pdf. Вж. най-вече GIACCHERO, M. *Op. cit.*, p. 327 ss.; BIANCHI, E. *Op. cit.*, p. 321 ss. (и двамата с препратки към относимото императорско законодателство).

¹⁷ Вж. съчиненията на Giacchero и Bianchi, цитирани в предходната бележка.

Този контраст между т.нар. доктринален и нормативен план, съчетан с факта, че имперското законодателство никога не е поставяло обща забрана върху лихварската дейност, води до известна предпазливост при преценката на прякото влияние на християнските принципи за гражданското регулиране на материята¹⁸. Това, което е сигурно, е че вземането на страна от някои ангажирани християнски писатели и епископи, като напр. Св. Амброзий на Запад¹⁹ и Св. Василий Велики и Св. Григорий на Изток,²⁰ не съответства нито на църковното, нито на светското право в Империята – едно рестриктивно законодателство²¹.

Значително изключение от тази основна тенденция се открива точно в последните години на IV в. – свидетели сме на законодателна дейност на Изток, която установява по-неблагоприятна позиция по отношение на лихвения заем.

Първият знак в този смисъл може да бъде идентифициран в конституцията от 386 г. (CTh. 2.33.2)²², с която се налага санкцията в четворен размер (*al quadruplum*) на събираните лихви (*usurae*) на всеки, който иска процент, по-висок от максимално допустимия²³ (*centesima* – около 12% го-

¹⁸ Подчертава се влиянието на християнските идеи върху късноимперското законодателство относно лихвата у BIONDI, B. *Il diritto romano cristiano*, cit., p. 244 ss. На обратното становище е BIANCHI, E. *Op. cit.*, който посочва очевидните противоречия в каноническото законодателство с доктрината на апостолите и с каноните от съборите, като счита че „императорското законодателство сякаш не е повлияно по категоричен начин от християнството“ (*Op. cit.*, II, p. 152).

¹⁹ Срв. по-специално Ambros. Tob., coll. 759–794 (MIGNE, J.-P. XIV). Вж. анализа у GIACCHERO, M. *Op. cit.*, p. 449 ss.

²⁰ Basil. in ps. XIV, coll. 263–280 (MIGNE, J.-P. XXIX); Greg. Nyss. contra usur., coll. a.433–452 (MIGNE, J.-P. XLVI); вж. GIACCHERO, M. *Op. cit.*, по-специално p. 455 ss. и p. 458 ss. Може да се използва и съчинението на MARCONCINI, F. *La illegittimità del prestito*, cit., който се занимава специално с двете проповеди.

²¹ Подчертава се строгото осъждане на лихвените заеми от Отците и по-меката позиция в решенията на църковните събори – вж. JONKERS, E. J. *Quelques remarques sur les Pires de l'Église...*, cit., p. 502 s.; GIACCHERO, M. *L'atteggiamento dei concili in materia d'usura*, cit., 307 ss.; BIANCHI, E. *Op. cit.*, I, и по-специално p. 337 ss., който обръща внимание на по-голямата строгост в решенията на съборите и на Запад, и на Изток, и обяснява това с по-голямото влияние на императорското законодателство (което винаги е признавано, в определени граници, от обичайната практика) върху решенията на Църквата на Изток.

²² *Quicumque ultra centesimam iure permissam aliquid sub occasione necessitatis eruerit, quadrupli poenae obligatione constrictus sine cessatione, sine requie protinus ablata redbibebit. hi vero, qui antea pari furore grassati uspiam detegentur, in duplum extorta restituant.* Конституцията е издадена в Константинопол и е изпратена на преторианския префект Синегий.

²³ Двойно за лихвите, уговорени преди влизането в сила на тази уредба.

дишно)²⁴. Нормата, която е с неясен културологичен произход²⁵, не прави нищо друго, освен да потвърждава максималното ограничение, което официално е в сила от векове²⁶. Това налага заключението, че на практика това ограничение често е било заобикаляно²⁷. Законодателната намеса е с определяне на доста строга санкция, но трябва да се има предвид, че тя е от частен характер, а не е углавно наказание²⁸ – изглежда че така се реагира на необходимостта да се ограничи лихварската дейност, насочена към лесна печалба, и това е в съзвучие с осъждането, което е отразено в позицията на Църквата.

На същата законодателна политика би могло да се припише въвеждането на забрана за сенаторите да отпускат лихвени заеми. Във връзка с това е важно да се припомни, че от доста време именно премахването на забраната се свързва с напускането на Константинопол от Св. Йоан Злато-

²⁴ По-точно 12.5% след паричната реформа на Константин – вж. KASSER, M. *Das römische Privatrecht*. Vol. 2, cit., S. 341.

²⁵ От една страна конституцията сякаш се включва в римската традиция, като наказанието в четворен размер е предвидено още в Закона на Дванадесетте таблици за тези, които искат по-високи лихви от *fenus unciarum* (12% месечно: L XII Tab. 8.18a–18b; срв. *Cat., agr., praef., 1: maiores [...] in legibus posuerunt furem dupli condemnari, feneratorum quadrupli*; *Tac., ann. 6.16.3: nam primo XII tabulis sanctum ne quis unciario fenore amplius exerceret*. Една бележка у Ливий (7.16.1) припомня издаването на *lex de unciario fenore* през 357 г. пр.Хр., като с това поставя на дискусия надеждността на сведенията у Тацит. Срв. и FIRA, I', p. 61, под № 184; скептично относно установяването на граница на лихвите в Закона на Дванадесетте таблици, и De MARTINO, Fr. *Riforme del IV secolo a.C.* – In: *BIDR*, Vol. 78, 1975, p. 49 ss. (= *Diritto e società nell'antica Roma*. Roma, 1979, p. 203 ss.). От друга страна, наказанието в четворен размер е в съответствие с един епизод от Новия завет (Лук. 19.8), който трябва да се възприема като имплицитно указание за християнското влияние при създаването на тази норма: вж. BIANCHI, E. *Op. cit.*, Vol. 2, p. 147 (вж. n. 36, в която се припомнят текстове от Стария завет относно тази материя).

²⁶ Вж. по-горе бел. 12.

²⁷ Това енергично отстояване на позиция от Отците на Църквата вероятно може да се възприеме като реакция по отношение на неограничаваната лихварска дейност. Интересно е да се отбележи, че негативно отношение към кредитната дейност извън определени граници срещаме още в Диоклециановото законодателство – през 290 г. с CJ. 2.11.20 се постановява *infamia* по отношение на *improbum fenus exercentibus et usuras usurarum exigentibus*. Вж. AMELOTTI, M. *Per l'interpretazione della legislazione privatistica di Diocleziano*. Milano, 1960, p. 152 s. (който обаче изразява съмнение относно ефективността на новата мярка). Срв. и BILLETER, G. *Op. cit.*, S. 272 f., и BIANCHI, E. *Op. cit.*, Vol. 2, p. 147, n. 14. Накрая трябва да се отбележи, че границата не се прилага за заеми в храни, за които има специална уредба от Константин (CTh. 2.33.1, от 325 г.), и в която се открива християнско влияние. Вж. различните становища у BIONDI, B. *Il diritto romano cristiano*, cit., Vol. 3, p. 245 s.; BIANCHI, E. *Op. cit.*, p. 137 ss, който установява максимален размер от 50% годишно.

²⁸ *Quadrupli poenae obligationi constrictus*. Почти излишно е да се припомни, че този частноправен характер на санкцията, на практика оставяйки инициативата на по-слабата част на взаимоотношенията, значително намалява нейната възпираща ефективност.

уст.²⁹ Той изрично го споменава в едно писмо, написано около 390 г., за да потвърди негативната си оценка за лихвения заем³⁰. От тази слаба следа се заключава също, че от самото начало в проповедите на светеца е работено по тия³¹. Така забраната сенаторите да дават лихвени заеми се поставя в неблагоприятния климат за кредитните дейности, предизвикан от строгите позиции на най-радикалните църковни кръгове.

Признавайки това, трябва да добавим, че в конкретния случай не бива да се подценява наличието на друг компонент, чужд на досегашната християнска матрица, тъй като той е пряко свързан с вътрешните традиции на самия *ordo senatorius*. Отнася се за древните забрани, наложени на сенаторите да извършват търговска дейност³², и на решителното неблагоприятно въздействие, което изглежда пряко следствие от това (поне на обичайно, ако не на нормативно ниво), което се е наблюдавало в практиката на лихварство като цяло, и особено когато то се е практикувало конкретно от членовете на *ordo*³³.

²⁹ GOTOFREDO, D. Op. cit., p. 263.

³⁰ Homil. in Mattb. 56 (57), col. 557 (MIGNE, J.-P. LVIII. Относно този текст вж. STRÄUB, J. Heidnische Geschichtsapologetik, cit., S. 22 ff., който препраща (S. 23 s.) към една забележителна част на *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti, pseudo-agostiniane (102.5): quanto enim quis sublimior est, tanto magis, licet leve peccatum eius, grave est crimen. sicut enim humilitas in potente sublimis et magnifica est, ita et culpa eius pro crimine habenda est. exceptis enim peccatis, quae constat omnibus esse illicita, non omnia licent potentibus, quae sunt concessa humilibus. dignitose enim homini negotiari deforme est, et popinam ingredi notabile est. senatoribus quoque fenus infamia est* (SOUTER, p. 203). Според него това се отнася до "ökonomischen – Beschränkungen", което основно и традиционно е свързано с *Mordo senatorius* (по отношение на които вж. по-долу бел. 32).

³¹ BILLETTER, G. Op. cit., 277. Вж. предпазливо по въпроса и BIANCHI, E. Op. cit., Vol. 2, p. 150 ss.

³² Може да се разгледа *plebiscitum Claudianum* от 218 г. пр.Хр., с който се забранява на сенаторите да притежават търговски кораби и в известна степен те са изключени от участие в търговете с държавата – вж. De MARTINO, Fr. Storia della costituzione romana. Vol. 1. Napoli, 1973, p.306 ss.; както и BRETON, Fr. Storia del diritto romano. Roma ; Bari, 1987, p. 123, n. 18. Тези забрани са повторени в *lex Iulia repetundarum* от 59 г. пр. Хр. и остават в сила по времето на Принципата: вж. Di MARTINO, Fr. Op. cit., Vol. 4.17. Napoli, 1974, p. 526, както и (с оглед цитиране на литературните извори) TALBERT, R. J. A. The Senate of Imperial Rome. New York, Princeton, 1984, p. 45 s.

³³ Обикновено се отбелязва позицията в Cat. agr., praef., 1, очевидно неблагоприятна по отношение на търговската и кредитната дейност, но не и когато се развива чрез освободенци: Plut., Cat. mai. 21, 6–7); срв. привилегирования режим и позитивно отношение към земеделската дейност у Colum. r. rust., praef., 8. В същия смисъл вж. и мнението на Цицерон, изразено на различни места (напр. De off. 1.150; 2.89). Впрочем, в практически план представителите на сенаторското съсловие правят точно обратното: така Тацит (Ann. 6.16.2) споменава, че именно в лихварството е изконното зло (*vetus malum*) в римската държава. По темата вж. обобщено GROSSO, G Schemi

Този фактор, така добре вкоренен в традицията относно сенаторското съсловие (която е, така да се каже, езическа)³⁴, е предмет на дебати, в които идеологическите аспекти са ако не приоритетни, то със сигурност доста важни. Ето защо възстановяването на данните за традицията би позволило на сенаторския „елит“ (или част от него) да утвърди приоритета на езическата (или поне не християнска) гледна точка в материя, която е толкова богата на политически ценности, колкото са например и тези за лихвите (*usurae*). Именно в тази перспектива се движи най-убедителният опит да се обясни анахронизмът, открит в пасажа на *Historia Augusta*, споменат по-горе³⁵; а и освен това известен факт, макар и дискутиран, е езическата тенденция в това произведение³⁶.

Преплитането на религиозните и идеологическите мотиви *latu sensu*, които преминават през темата за моралната съобразност (и нормативно ѝ отражение) на *usurae*, по този начин изглежда намират образцово поле за тълкуване на ниво на сенаторското съсловие и затова е логично да присъединим към него въвеждането на забраната, по която се дискутира. Последващото премахване на забраната предполага, че очевидно в самите сенаторски среди има силна съпротива срещу този строг избор³⁷. Техният

giuridici e società nella storia del diritto privato romano. Dall'epoca arcaica alla giurisprudenza classica: diritti reali e obbligazioni. Torino, 1970, p. 358 s., 369 s., 381 s.

³⁴ Вж. CLEMENTE, Cristianesimo e classi dirigenti prima e dopo Costantino. – In: *Mondo classico e cristianesimo*. Roma, 1982, p. 51 ss. (с обширна библиография), който подчертава факта, че езическият компонент е вкоренен много повече в Сената в Рим, отколкото на Изток. Едно тълкуване с акцент предимно върху културните аспекти на езичеството, поставени в услуга на сенаторското съсловие (предимно на Запад) вж. у CRACCO RUGGINI, L. Arcaismo e conservatorismo, innovazione e rinnovamento (IV–V secolo). – In: *Le trasformazioni della cultura nella tarda antichità*. Vol. 1. Roma, 1985, p. 133 ss., и по-специално p. 142 ss.

³⁵ STRÄUB, J. Heidnische Geschichtsapologetik, cit., S. 31 ff.

³⁶ Вж. по отношение на библиографията SOVERINI, P. Op. cit., 50 ss., който обаче изказва някои резерви по това становище.

³⁷ Трябва да се отбележи, че огромното поземлено богатство на сенаторите им носи рента предимно в пари, а не в натура: вж. VERA, D. Forme e funzioni della rendita fondiaria nella tarda antichità. – In: *Società romana e impero tardoantico*. Roma ; Bari, 1986, p. 367 ss., 723 ss. (note); срв. също JONES, A. H. M., MARTINDALE, J. R. and MORRIS, J. Op. cit., Vol. 2, p. 554 ss. (= 779 ss.), който подчертава, че в този смисъл сенаторите на Запад са по-заможни от тези на Изток. Но като цяло те не се въздържат да влагат приходите си от поземлените имоти в търговски спекулации (вж. VERA, D. Op. cit., p. 404 ss.), макар и законодателството да продължава да се отнася негативно към този вид дейност (срв. CJ. 4.63.3 от 408 или 409 г., където е забранена търговската дейност на *nobiliores natalibus* и на *honorum luce conspicui*). В този контекст съвсем не изглежда невероятен натискът на част от представителите на това съсловие – тези, които са повече отдадени на спекулативна дейност, за отмяна или ограничаване на забраната за отпускане на лихвени заеми.

значим превес прави цялостната картина още по-разнообразна и предполага известна предпазливост при съставянето на прекалено ясни преценки относно мотивацията (и отговорността) и на въвеждането на забраната, съответно и на нейното премахване.

4. Да се върнем към CTh. 2.33.3, за да отбележим как то е било прието именно в решаващия период, в който забраната е имала пълна сила, и в който поради това множеството изброени по-горе фактори са по-жизнени и действащи. Отклонението от по-строгия критерий е очевидно – така, че в конституцията се забелязват първите признаци на корекция на курса, довели до премахването на забраната³⁸. Хипотезата със сигурност насочва, но изглежда че следва повече политическата посока, отколкото конкретните потребности, които предполагат издаването на разпоредбата. Във връзка с последното е необходимо да се каже, че тълкуването на CTh. 2.33.3, предложено основно от учените, не изглежда напълно задоволително. Всъщност се твърди, че на основание на жалбите на длъжниците би следвало да има едно поведение *in fraudem legi*³⁹ на сенаторите, които, само за да учредят доходни ипотеки, биха отпуснали заем, вписвайки фиктивно непълнолетните си деца като заемодатели⁴⁰. Оттук и протестите на длъжниците, които именно поради това изтъкват, че тези *minores*, „въпреки че не са действащи сенатори“⁴¹, във всеки случай принадлежат към *orbo senatorius*, следователно имат сенаторско достойнство и като такива подлежат на забраната. Законодателят обаче ще да е отхвърлил това широко тълкуване на кръга субекти, засегнати от забраната, и признавайки, че гореспоменатите *minores* не трябва да се считат за сенатори, логично е направил извод за тяхното изключване от прилагането на забранителната норма⁴². Следва да се добави също така, че при определянето на този законодателен избор

³⁸ Вж. BIANCHI, E. Op. cit., Vol. 2, p. 151.

³⁹ За концепцията за *fraus legi* в епохата на Домината вж. FASCIONE, L. 'Fraus legi'. Indagine sulla concezione della frode alla legge nella lotta politica e nella esperienza giuridica romana. Milano, 1983, p. 238 ss., и по-специално p. 244 ss. Спв. и BEHRENDTS, O. Die Fraus legis: zum Gegensatz von Wortlaut- und Sinn Geltung in der römischen Gesetzesinterpretation. Göttingen, 1982, S. 109 f.

⁴⁰ Вж. BILLETER, G. Op. cit., 277; спв. и STRÄUB, J. Heidnische Geschichtsapologetik, cit., S. 22; BIANCHI, E. Op. cit., Vol. 2, p. 149.

⁴¹ Вж. BIANCHI, E. Ibid.

⁴² Това е обосновката на тази уредба у GOTOFREDO, D. Op. cit., p. 262. Вж. критиката на BILLETER, G. Op. cit., подета и от BIANCHI, E. Op. cit.

една не второстепенна тежест трябва да имат съображенията, вдъхновени от общия критерий за *favor aetatis*⁴³.

Тази реконструкция ни озадачава поради повече от една причина. На първо място, според мен не може да се поддържа, че непълнолетните (*minore*) деца на сенаторите не са и те самите сенатори с пълни права. В едно предишно изследване⁴⁴ се опитах да покажа, че в късноимперската епоха синът на сенатор е придобивал титлата сенатор (а не обикновена *dignitas*, удостоверяваща само принадлежност към *ordo senatorius*) по силата на и в самия момент на раждането. Ако това е вярно, гореспоменатата теза би била неоснователна – защо би им трябвало на сенаторите да правят доходни заеми от името на непълнолетните деца, ако последните са били разглеждани от правната система като *senatores* във всички отношения, а като такива те автоматично попадат в забраната, установена със закон?!

От тази гледна точка наистина е важно, че *Interpretatio* на CTh. 2.33.3 не прибягва до сенаторската перифраза “*senatoria eos dignitate praeditos*” на текста на конституцията, но говори пряко за “*senatores in annis minoribus constitutes*”. Езиковата употреба изглежда отразява посоченото по-горе юридическо основание⁴⁵. Ако се вгледаме добре, не става въпрос за това, че оплакванията на длъжниците (*debitores*) се основават на тази единствена причина – че въпросните *i minores* наистина са сенатори. Ако случаят не е такъв, претенцията на *debitores* би изглеждала твърде наивна (или с увъртания), за да оправдае особеното внимание на законодателя към тези случаи. Накратко, ако е имало законодателна разпоредба по въпроса, трябва да се предположи, че тя е породила повече от основателни съмнения, вероятно непреодолени в обичайните инстанции по прилагане на закона и чрез тълкувания.

От друга страна, изобретателността на родителите би била наистина прекомерна, ако са искали да избегнат забраната с толкова опростено и неадекватно средство. По-добро решение би било дори това да се прибег-

⁴³ Това съображение дължим на GOTOFREDO, D. Op. cit., ‘*Senatores in annis minoribus constituti*’, p. 349.

⁴⁴ Вж. GARBARINO, P. Ricerche sulla procedura di ammissione al senato nel tardo impero romano. Milano, 1988, по-специално p. 73 ss.

⁴⁵ Срв. Ibid., p. 118, n. 81.

не до подставени лица, които не принадлежат към семейството (например освободенци или субекти, свързани с определени клиентелистки обвързаности) – тогава резултатите със сигурност биха били по-неуязвими от атаката, в абстрактен план, на кредитополучателите.

Освен това има и втора, сериозна причина за недоумение, свързана със същия патримониален правен режим на фамилията в тази епоха. Известно е, че римската правна система по принцип не е признавала автономна наследствена способност на *filii familias*, доколкото те са били подложени на *patria potestas*. Единственият титуляр на юридическите отношения от имуществен характер, активни или пасивни, е *pater familias*. Принципът, в неговите съществени конотации, продължава да остава в сила дори в късната имперска епоха⁴⁶, макар и силно отслабен от редица коригиращи мерки – много от които са въведени още от Константин, и които говорят за достигането при определени условия до истинска наследствена правоспособност на *filii familias*⁴⁷. Също така трябва да се помни, че на социално ниво това изглежда се отразява в силната тенденция за еманципиране на де-

⁴⁶ Вж. DUPONT, U. *Les constitutions de Constantin et le droit privé au début du IVe siècle. Les personnes*. Lille, 1937, p. 145 ss., по-специално p. 146 s.; SARCENTI, M. *Il diritto privato nella legislazione di Costantino: persone e famiglia*. Milano, 1938, p. 88 ss.; KASER, M. *Op. cit.*, Vol. 2, S. 214 ff.; DALLA, D. *Aspetti della patria potesta e dei rapporti tra genitori e figli nell'epoca postclassica*. – In: *AARC*, 1988, p. 102 ss. Тези автори в различна степен подчертават прогресивната новост, с която се характеризира развитието на тази материя в Късната империя. Различно от тях, BIONDI, B. *Il diritto romano cristiano*, cit., p. 47 ss., поддържа оригиналността на имущественото положение на *filii familias* в правото на Късната империя, най-вече заради влиянието на християнството.

⁴⁷ Може да се припомнят:

- a) преразглеждането на *peculium c.d. quasi castrense* (срв. CJ. 3.28.37 от 531 г.), създаден от Константин (CJ. 12.30.1). Вж. съмненията на BIONDO, B. *Il 'peculium' dei 'palatini' costantiniani*. – In: *Labeo*, Vol. 19, 1973, p. 318 ss., за разлика от LEHMANN, B. *Das 'peculium castrense' der 'palatini'*. – In: *Labeo*, Vol. 23, 1977, p. 49 ss.; срв. също Id., *Das Eigenvermögen der römischen Soldaten unter väterlicher Gewalt*. – In: *ANRW*, II.14, Berlin ; New York, 1976, S. 276 f.; La ROSA, Fr. *I peculii speciali in diritto romano*. Milano, 1953, p. 197 ss.;
- b) наследственият режим на *bona materna* (CTh. 8.18.1–2, от 310 г.). За широката дискусия, предимно за правната природа според тези две конституции вж. анализа на източниците и на съчиненията у WESENER, G. *Sondervermögen und Sondererfolge im nachklassischen römischen Recht* ('bona materna', 'bona paterna' und 'bona nuptialia'). – In: *Iuris professio: Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag* Wien ; Köln ; Graz, 1986, S. 332 ff.
- c) последващите изменения в уредбата на *bona materna* и прилагането ѝ към други имуществени кръгове, предназначени на различни основания за *filii familias* (т.нар. *bona adventicia* и *bona adventicia irregularia*): Вж. WESENER, G. *Op. cit.* за Юстиниановото право. Вж. и KASER, M. *Op. cit.*, II, S. 218 f.; KNOTHE, H.-G. *Das gemeine Kindesvermögensrecht. Zur Anwendung römischer Rechtsquellen unter gewandelten Familienstrukturen und Berufsbildern*. – In: *ZSS*, Vol. 98, 1981, no. 1, S. 258 ff.

цата при навършване на двадесет и пет години⁴⁸. Обикновено обаче децата са били подложени на властта (*patria potestas*) на баща си, освен ако в действителност не са били еманципирани, докато той е бил жив и следователно, дори ако са достигнали пълнолетие, са обвързани с наследствените последици, споменати по-горе⁴⁹. В светлината на тази основна характеристика, става ясно в общи линии едно правно безсмислие – *pater familias* да сключи с трети страни сделка, в случая – лихвен заем, от името на непълнолетните си деца. Невъзможността⁵⁰ да бъдат титуляри на собственото си имущество означава че всяко имущество на децата (например, придобито с дарение или по завещание) е по правило придобито пряко от бащата⁵¹. От-

⁴⁸ Вж. TAUBENSCHLAG, R. Die 'patria potestas' im Recht der Papyri. – In: ZSS, Vol. 37, 1916, S. 177 ff. = (Opera minora. Vol. 2. Warszawa, 1959, p. 301 ss.).

⁴⁹ Властта на *pater* върху *bona materna* и другите приравнени на това имущества (билò плодopolзване, билò функционално разделение на собствеността между *pater* и *filius*, билò по друг начин) се прекратява едва със смъртта на *pater*, но не и когато *filius* става напълно дееспособен (с навършването на 25 години). Има изключения от този принцип, но те са изрично установени от законодателя – напр. в CTh. 8.18.3 (334 г.) се предвижда, че ако *pater* встъпи във втори брак, по отношение на *bona materna* за децата от първия брак той има само правата на *tutor donec minores probata aetate esse videantur*, като синовете с навършването на 25 години стават пълноправни собственици на това имущество (срв. DALLA, D. Praemium emancipationis. Milano, 1983, p. 12 ss.). Валентиниан III постановява (Nov. Valent. 35.10 от 452 г.), че плодopolзването (*ususfructus*) на бащата върху *bona materna* се ограничава до 50% с навършването на двадесетгодишната възраст на синовете, а за останалите 50% – едва със смъртта му (вж. DALLA, D. Op. cit., p. 74 ss.). Необходимостта от изрично предвиждане на тези изключения показва запазването, макар и в определени граници, на старото правило за пожизнената власт на бащата дори по отношение на тези „външни“ за него имущества. С разпоредбите на Константин в материята за *bona materna* (CTh. 8.18.1.2 и 8.18.2) се постановява, че синовете имат пълна собственост върху тези имущества ако са еманципирани. В този случай бащата, който извършва еманципацията, има право да задържи за себе си като собственост 1/3 от *bona materna* – това е т.нар. *praemium emancipationis*. За по-нататъшното развитие на тези правоотношения вж. DALLA, D. Op. cit.

⁵⁰ Това се вижда в случаите, както в хипотезата на втория брак на бащата (CTh. 8.18.3 – вж. предходната бележка), който по отношение на *bona materna* е в положението *tutor: earum rerum, quae prioris coniugis fuerunt, sibi ius defendendum existimet nisi tutelae vice, donec minores probata aetate esse videantur. his autem moderatio nostra cuncta inbet servari adque vestitui*. Следователно в нормалната хипотеза *pater* управлява за себе си *bona materna* и сродните ѝ с ограничение за отчуждаването ѝ (CTh. 8.18.1.1: *res, quae ex matris successione fuerint ad filios devolutae, ita sint in parentum potestate adque dominio, ut fruendi pontificium habeant, alienandi eis licentia derogetur*).

⁵¹ Основната уредба за *bona materna* е разширена, както отбелязах, и за *bona materni generis* – имущества, дарени или наследени от роднините по майчина линия – CTh. 8.18.6 (379 г.) и 7 (395 г.). Вж. VOGLI, P. Il diritto ereditario romano nell'età del tardo impero, 5. secolo 1. – In: Iura, Vol. 29, 1978, p. 66 ss. По този начин широко се закрилят всички имуществени очаквания на децата от фамилията по майчина линия. Но извън този режим остават имущества, предоставени на подвластните от трети лица или по съребрена линия: CTh. 8.18.6: *delatae vero ab extraneis sive ex transversa linea facultates [...] patribus conferant, quidquid filiis positus in eorum potestate detulerint*. Срв. Interpretatio: *sane si quid extraneorum donatione vel munere filiis in familia positus facultatis*

тук следва правната недопустимост да се симулира съществуването на самостоятелно имущество в ръцете на детето⁵², както би следвало от въпросната теза.

Предполагаемо решение би могло, винаги в абстрактен план, да бъде във връзка с притежаването на пекулиите⁵³. Като се има предвид значителната самостоятелност, призната на *filius familias* върху имущество, съставна част на пекулия⁵⁴, можем да допуснем че сенаторите (като *patres familias*) са се престрували пред трети страни, че са учредили пекулий на непълнолетните си деца, или че тези деца са титуляри на *peculium castrense* или *quasi castrense*, и че те сключват заеми от свое име въз основа на тази фикция за имуществена самостоятелност на подвластния при наличието на какъвто и да е вид пекулий. Очевидната сложност на реализацията и същите неопределености на правния режим, регламентиращи пекулиите, предоставяни на непълнолетни *filius*⁵⁵ (предвид мълчанието на

accesserit vel alii paventes, quam qui supra nominati sunt, contulerint, id totum patribus adquiratur, ut faciendi ex hoc quod voluerint babeant potestatem. Едва Юстиниан разширява този режим за имущества за сина, придобити от всякакви договори, вкл. и от трети лица: CJ. 6.61.6.pr.–1 от 529 г. ([...] *in successione quidem earum rerum, quae extrinsecus filiis familias adquiruntur, iura eadem observentur, quae in maternis et nuptialibus rebus statuta sunt*); срв. и IJ. 2.9.1 и CJ. 6.61.8 (531 г.). Вж. по въпроса KNOTHE, H.-G. Op. cit., S. 261 f.; DALLA, D. Op. cit., p. 79 ss.

⁵² От друга страна е очевидна изключителната тромавост на това предназначено за подвластните автономно имущество в различните правни конфигурации, предвидени от режима. Това е една абстрактна възможност, която не е засвидетелствана в източниците. Във всеки случай остава съмнително дали бащата е бил длъжен да се позовава на името на непълнолетния си син за всякакви действия по управление на предназначения за сина имущество (хипотезата при втория брак на бащата, разгледана в бел. 50, е изключение – той е в положението само на *tutor* спрямо предназначения за сина имущество.

⁵³ За режима на пекулиите в този период вж. най-общо KASER, M. Op. cit., Vol. 2, S. 215 f.

⁵⁴ Става въпрос за имуществата в т.нар. *peculium profecticium*, или за тези в т.нар. специални пекулии без правото на *pater* на *ademptio*: вж. най-общо La ROSA, Fr. s.v. '*peculium*'. – In: *NNDI*, Vol. 12. Torino, 1965, p. 755 ss.

⁵⁵ По отношение на *peculium castrense* и *quasi castrense* проблемът е свързан с постъпването на военна или държавна служба преди навършването на 25 години. Това е нормалната хипотеза в първия случай (вж. JONES, A. H. M., MARTINDALE, J. R. and MORRIS, J. *The Prosopography of the Later Roman Empire*, cit., Vol. 2, p. 616 = 849). Може да се приеме, но по мое мнение в източниците няма примери, че за актове, които изискват по принцип действия на *curator*, те се извършват от *pater* (но *quid iuris* ако синът е на служба в легионите далече от местожителството на бащата?). Безспорно, симулацията на съществуването на този вид пекулии е твърде сложна. Ако за обикновения пекулий може да се очаква намесата на *pater*, интересно е защо изобщо косвено се поставя възможност за предоставяне на пекулий на малолетен син – D. 15.1.1.4 (*Ulp. 29 ad ed.*): *si cum impubere filio familias vel servo contractum sit, ita dabitur in dominum vel patrem de peculio, si locupletius eorum peculium factum est Interessante, perché potrebbe dimostrare indirettamente la possibilita di costituire un peculio addirittura*

източниците по въпроса), ни карат да имаме съмнения относно действителната приложимост и реалните предимства на тези мерки.

5. Правилно решение на въпроса за конкретните мотиви, включително и тези от техническо и юридическо естество, които са в основата на разпоредбата на CTh. 2.33.3, трябва, според мен, да започне от простото наблюдение, че терминът “*minors*” и корелативната фраза “*annis minoribus constitute*” посочват в късните източници деца под двадесет и петгодишна възраст и често намират употреба по отношение на лица под настояничество или попечителство⁵⁶.

В тази връзка трябва да се има предвид, че в края на имперския период разграничението между *tutela impuberum* и *cura* по отношение на *puberes* под двадесет и пет годишна възраст изглежда по-скоро замира: двете институции претърпяват процес на съществено сливане, вследствие на което, най-малкото като тенденция, губят голяма част от първоначалния си смисъл в различното правно регулиране на положението на малолетни и непълнолетни от гледна точка на задълженията съответно на настойниците и попечителите⁵⁷. Така в общото изложение на разглежданата конституция може да се предполага, че то се отнася за непълнолетните под двадесет и пет години като цяло и като следствие от разграничението между

ad un figlio impubere). Впрочем, този текст се счита за интерполиран: ALBERTARIO, E. Responsabilità fino al limite dell'arricchimento nell'actio tributaria' e, nell'actio de peculio'. – In: *RIL*, Vol. 46, 1913, p. 346 (= *Studi di diritto romano*, Vol. 4, Milano, 1946, p. 297). Ако това е така, то текстът насочва към практика от посткласическия и Юстиниановия период, заради която е интерполирано класическото становище на Улпиан.

⁵⁶ Терминът “*minores*” се използва още в класическия период за определяне на лицата под 25-годишна възраст (във връзка с нормативната им закрила по т.нар. *lex Laetoria* o *Plaetoria*): с богата библиография вж. BERGER, s.v. *Minores*. – In: *RE*, XV.2, Stuttgart, 1932, S. 1860 s.; KNOTHE, H.-G. Die Geschäftsfähigkeit der Minderjährigen in geschichtlicher Entwicklung. Frankfurt am Main ; Bern, 1983, S. 54 f.; PUGLIESE, G. Appunti sugli *impuberi* e i *minori* in diritto romano. – In: *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*. Vol. 4. Milano, 1983, p. 479 ss. (отчасти възпроизведено и в *Precedenti romani della moderna legislazione sui minori*. – In: *Colloquio italo-polacco: la legislazione sui minori*. Roma, 1983, p. 120 ss. = *Scritti giuridici scelti*, Vol. 3. Camerino, 1985, p. 514 ss.). Показателна е уредбата в D. 4.4: *De minovibus viginti quinque annis*. Изразът “*in annis minoribus constituti*” се среща в *Interpretatio* на конституциите от Теодосиевия кодекс: освен *Interpretatio* на CTh. 2.33.3, да се види и тази на CTh. 2.4.1; 2.16.1; 9.43.1. Срв. Du CANGE, Domino. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*. Vol. 1. Paris, 1840, p. 294, s.v. *annus*.

⁵⁷ В това отношение реформите на Константин са фундаментални: DUPONT, U. Op. cit., p. 207 ss.; SARGENTI, M. Il Diritto privato nella legislazione di Costantino. 1974, p. 149 ss. Общо по темата вж. BIONDI, B. Il diritto romano cristiano, cit., Vol. 2, p. 233 ss.; KASER, M. Op. cit., Vol. 1, S. 222 ff.; KNOTHE, H.-G. Op. cit., p. 92 ss.; PUGLIESE, G. Appunti sugli *impuberi*..., cit., p. 487 s.; Id., *Precedenti romani*, cit., p. 126 ss. (= III, 520 ss.).

настойници и попечители вероятно няма значение в този случай, така както и в редица други⁵⁸.

Да разглеждаме обаче CTh. 2.33.3 в обхвата на настояническите отношения позволява плодотворна връзка със задълженията от имуществен характер, възложени на *tutor*⁵⁹ още от класическата епоха. Известно е, че той е бил длъжен да вложи капиталите на поднастойния си предимно в закупуването на недвижими имоти, а ако това не е възможно, да дава лихвени заеми⁶⁰, като в противен случай рискува да дължи законни лихви на пула за невложените суми⁶¹. Това задължение се запазва в Късната империя и е отменено едва от Юстиниан с NJ. 2.6 (538 г.)⁶². От тази гледна точка може да се направи прочит на CTh. 3.30. 6, касаеща също Източната част на Империята, вероятно издадена през 396 г.⁶³ и следователно една година преди конституцията в CTh. 2.33.3:

⁵⁸ В законодателството на Константин често настойници и попечители сякаш са приравнени. Отделно е уредбата за *defensores minorum* – вж. напр. CTh. 2.4.1. *tutoribus [...] vel curatoribus, per quos minores defenduntur*. Срв. *Interpretatio: id est curatores vel tutores qui minorum causas tuentur*), и по-нататък за *defensores minorum*: 3.30.2 (*minorum defensores*); 3.30.4 (*minorum defensores, hoc est tutores vel curatores*); 4.8.8 (*minorum defensores, cosi anche I Interpretatio*). Срв. за уредбата в епохата на Константин CTh. 3.17.4.4 от 390 г. *minoribus defensores* 3.5.12 от 422 г. (*defensore, ad quem minoribus commoda pertinebunt*), по-нататък се споменават и “*tutoris aut curatoris*”. Срв. и съответната *Interpretatio*.

⁵⁹ Вж. във връзка с разглежданата проблематика отговорността на *tutor* у LAURIA, M. V. *Periculum tutoris*. – In: *Studi e ricordi*. Napoli, 1983, p. 211 ss., и по-специално p. 221 ss., 236 ss. (= *Studi in onore di Salvatore Riccobono*. Vol. 3. Palermo, 1936, p. 283 ss., особено p. 295 ss.; 309 ss.). Срв. най-общо у KASER, M. *Op. cit.*, Vol. 1, S. 360 ff.

⁶⁰ Задължението *acquistare praedia* или *pecunias fenerare & enunciato*, напр. у Ulp. 35 ad ed. D. 26.7.7; Ulp. 23 ad ed., h.t., 8; Gai 12 ad ed. prov., b.t., 13.1; Paul. 2 sent., b.t., 15; Paul. Sent. 2.14.6; C. 5.56.3 (a. 228). По темата е полезно да се консултира MAREZOLL, *Bemerkungen über die Verbindlichkeit der Vormünder, die Mündel-Capitalien verzinslich auszuleihen*. – In: *Archiv für die zivilistische Praxis*, Vol. 9, 1826, no. 1, S. 36 ff.; вж. PEROZZI, S. *Istituzioni di diritto romano*. Roma, 1928, p. 488, n. 1; BONFANTE, P. *Corso di diritto romano*. Vol. 1. Roma, 1925, p. 444; SACHERS, s.v. *Tutela*. – In: *RE*, VII A.2. Stuttgart, 1948, S. 1547; CERVENCA, G. *Contributo allo studio delle 'usurae' c.d. legali nel diritto romano*. Milano, 1969, p. 157. Има съмнения относно класическия характер на задължението да се инвестират парите на подопечния в придобиване на имоти: вж. BONFANTE, P. *Op. cit.*; SOLAZZI, S. *Tutela e curatela*. – In: *Scritti di diritto romano*, Vol. 2. Napoli, 1957, p. 17 ss. (= *Tutela e curatela*, I. ‘Administratio’ e ‘satisfatio’ dei tutori. – In: *Rivista italiana per le Scienze Giuridiche*, Vol. 51, 1913, p. 285 ss.).

⁶¹ Вж. CERVENCA, G. *Op. cit.*, p. 151 ss. За по-нататъшното развитие вж. p. 165 ss.

⁶² Вж. CRIFÒ, G. *Rapporti tutelari nelle novelle giustinianee*. Milano, 1965, p. 160 ss. Според него новелата съдържа такова задължение в случая, когато подопечният има в патримониума си само движими вещи. Срв. Nov.J. 72.7–8): срв. WAL, N. *Van der. Manuale Novellarum Justiniani. Aperçu Systématique du Contenu des Novelles de Justinien*. Groningen; Amsterdam, 1964, p. 63.

⁶³ Конституцията е издадена на 24 февруари 396 г. и е адресирана до преторианския префект на Изтока Евтикиан. Според Момзен, в изданието му на Теодосиевия кодекс

(Imp. A)rcad(ius) et Hon(orius) AA. Eutychno praefecto p(raetori)o. Tutores eodem momenpto, quo fuerint ordinati, mox adeant cognitores, ut praesen(tibus p)rimatibus, difensore, officiis etiam publicis, inventario (soll)emniter facto, omne aurum argentumque et quidquid (vetu)state temporis non mutatur, si in pupilli substantia rep(peri)atur, iudicum ac senatorum, officiorum etiam publicorum inustum signaculis, in tutissima publicae auctoritate sen(tent)iae sine spe aliqua usurarum custodia conlocetur; non (priu)s qualibet occasione mutandum, quam adultus legitimam (ing)ressus aetatem non tam litibus vacare incipiat, quam integro (se m)ox gaudeat patrimonio restitutum. 1. Et quoniam etiam (mec)iocris pensando fortuna est, si cui forte in hereditate mo(bili)a tantum, non etiam immobilia relinquuntur nec aliqui fundorum redditus supputentur, ex quibus vel familia pupilli sustentari (valè)at vel pupillus, ex mobilibus aut praedia idonea conparentur (aut, s)i forte, ut adsolet, idonea non potuerint inveniri, iuxta antiqui (iuri)s formato usurarum crescat accessio; ut et hic, unde fundorum (redi)tus non sperantur, ex incremento rei mobilis minoris necessitas adiuvetur et ibi sine periculo tutoris usurae penitus n(on petan)tur.

Конституцията установява на първо място, че новоназначените настояници трябва да пристъпят към опис на имуществото⁶⁴ на своите поднастойници в присъствието на държавни служители – трябва да бъдат поставени печати върху всички ценни движими вещи (*aurum argentumque et quidquid vetustate temporis non mutatur*), които се намират в имуществото на пупила. Тези активи трябва да бъдат поставени под надзор без да се отдават с лихва (*sine spe aliqua usurarum*)⁶⁵. В случая, когато имуществото се състои само от движими вещи, то трябва да бъде вложено за закупуване на земи⁶⁶

(с рев. и критични бележки към СTh. 3.12.3), това датироване е съмнително, защото по това време начело на префектурата на Изтока е Цезарий. Вж. SEECK, O. *Regesten der Kaiser und Papste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.* Stuttgart, 1919, S. 289, който приема датироването според JONES, A. H. M., MARTINDALE, J. R. and MORRIS, J. *The Prosopography of the Later Roman Empire. Vol. 1*, cit., p. 320 (Flavius Eutychnus, 4) – че за периода 396/397 преториански префект на Изтока е Цезарий, а Евтихиан е преториански префект на Илирик и едва през 397/398 г. става префект на Изтока, но независимо от тези неточности относно кариерата на Евтихиан повечето автори все пак поддържат датироването за 396 г.

⁶⁴ Задължението да се направи опис на имуществото на пупила съществува още в класическата епоха: Ulp. 35 ad ed. D. 26.7.7.pr.; GIRARD, P.-Fr. *Manuel élémentaire de droit romain*. Paris, 1929, p. 237.

⁶⁵ Не е ясно дали всички имущества трябва да бъдат поставени под закрилата на трети лица, които се занимават с такава дейност, напр. банкери, или с думите "*sine spe aliqua usurarum custodia conlocetur*" се имат предвид задълженията на *tutor*, който не трябва да плаща на пупила законна лихва, ако не е отдавал в плодopolзване или в заем такива имущества (вж. напр. CJ. 5.56.3 от 228 г.). В този смисъл срв и CERVENCA, G. *Studi sulla 'cura minorum'*, 3. L'estensione ai minori del regime dell'Oratio Severi. – In: *BIDR*, Vol. 82, 1979, p. 93, n. 175.

⁶⁶ В класическия период *tutor* е бил задължен да вложи капитала на пупила за придобиване на имущества – вж. по-горе бел. 60. Това предпочитание към инвестиции в недвижимости е в основата Oratio Severi от 195 г., с която се забранява на настояниците и попечителите да отчуждават *praedia rustica vel suburbana* на пупилите (Ulp. 35 ad ed. D. 27.9.1.1–2): вж. в този смисъл VOLTERRA, E. s.v. *Senatus consulta*. – In: *NNDI*,

(с плодовете от които да се задоволяват нуждите на пупила), и само ако това не е възможно⁶⁷, тези активи трябва да бъдат използвани в лихвоносни заеми *iuxta antiqui iuris formam*.

Очевидно е, че разпоредбата диктува ограничителен режим по отношение на възможните начини на използване на ценно движимо имущество, принадлежащо на пупила. Вероятно като се има предвид мярката, установена от Константин⁶⁸, за запазване на такова имущество без печалба,

Vol. 16, Torino, 1969, p. 1077; BISCARDI, A. L'Oratio Severi' e il divieto di 'obligare'. – In: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, Vol. 2. Torino, 1969, p. 247 ss.

⁶⁷ Очевидно това е поради недоброто съотношение в имуществото на пупила, както е обяснено в *Interpretatio: si vero non est eiusmodi substantia, unde praedium conparetur*.

⁶⁸ Става въпрос за CTh. 3.30.3, от 326 г., с реконструирани няколкото последни реда в Теодосиевия кодекс чрез CJ. 5.37.22 и CJ. 5.72.4 – вж. CJ. 5.37.22: *lex, quae tutores curatoresque necessitate adstrinxit, ut aurum argentum gemmas vestes ceteraque mobilia pretiosa, urbana etiam mancipia, domos balnea horvea atque omnia intra civitates venderent omniaque ad nummos redigerent praeter praedia et mancipia rustica, multum minorum utilitati adversa est. 1. Praecipimus itaque, ut haec omnia nulli tutorum curatorumve liceat vendere, nisi hac forte necessitate et lege, qua rusticum praedium atque mancipium vendere vel pignorare vel in dotem dare in praeteritum licebat, scilicet per inquisitionem indicis, probationem causae, interpositionem decreti, ut fraudi locus non sit. 2. Ante omnia igitur urbana mancipia, quia totius suppellectilis notitiam gerunt, semper in hereditate et in domo retineant; nam boni servi fraudem fieri prohibebunt, mali, si ves exegerit, sub quaestione positi poterunt prodere veritatem. 2a. Atque ita omnia observabunt, ut nec inventaria minuere nec mutare vel subtrahere aliquid tutor valeat: quod in veste margaritis gemmis et in vasculis ceteraque suppellectili necessarium est. 2b. Et tolerabilius est, si ita contigerit, servos mori suis dominis quam servire extraneis: quorum fuga potius tutori adscribitur, sive negligentia dissolutam patiatur esse disciplinam sive duritia vel inedia atque verberibus eos adficiat. 2c. Nec enim dominos execrantur, sed magis diligunt, ita ut haec lex per hoc quoque melior antiqua sit: tunc enim remota servorum custodia etiam vita minorum Saepius prodebat. 3. Nec vero domum vendere liceat, in qua defecit pater, minor crevit, in qua maiorum imagines aut videre fixas aut revulsas non videre satis est lugubre. ergo et domus et cetera omnia immobilia in patrimonio minorum permaneant nullumque aedifui genus, quod integrum hereditas dabit, conlapsum tutoris fraude depereat. 3a. Sed et si parens vel cuiuscumque heres est minor reliquerit deformatum aedificium, tutor testificatione operis ipsius et multorum fide id refuere cogetur: ita enim annui veditus plus minoribus conferent quam per fraudes pretia deminuta. 4. Servi etiam, qui aliqua sunt arte praediti, operas suas commodo minoris inferent, et reliqui, qui in usum minoris domini esse non poterunt quibusque ars nulla est, partim labore suo, partim alimoniarum taxatione pascantur. 5. Lex enim non solum contra tutores, sed etiam contra feminas inmoderatas atque intemperantes prospexit minoribus, quae plerumque novis maritis non solum res filiorum, sed etiam vitam addicunt. 5a. Huic accedit, quod ipsius pecuniae, in qua robur omne patrimoniorum veteres posuerunt, fenerandi usus vix diuturnus, vix continuus et stabilis est: quo facto saepe intercidente pecunia ad nihilum minorum patrimonia deducuntur. 6. Iam ergo venditio tutoris nulla sit sine interpositione decreti: exceptis his dumtaxat vestibus, quae detritae usu aut corruptae servando servari non poterint; CJ. 5.72.4: et sine interpositione decreti tutores vel curatores quarumcumque personarum vestes detritas et supervacua animalia vendere permittimus, CTh. 3.30.3 (testo genuino): [...] vel curatore sollicito, ut easdem inspiciat frequenti recognitione incolumes. animalia quoque supervacua minorum veneant, non vetamus.*

Не бихме могли да знаем със сигурност дали юстиниановите компилатори са внесли съществени изменения в конституцията, която е запазена в Юстиниановия кодекс. На основата на текста, който имаме, се вижда как уредбата се разширява за всички недвижими и ценни движими вещи на непълнолетните (*minores*) и забраната, съдържаща

то имплицитно се изключват отчуждавания или някаква доходоносна дейност. Последното е разрешено, както видяхме, само по изключение, и със сигурност се предпочита покупката на недвижими имоти. Вероятно това строго недоверие на законодателя по отношение на финансовите операции, които дават доход с лихва (*usurae*), е продиктувано и от икономически мотиви, защото, ако е автентичен текстът, това се подсказва от едно вметнато изречение от предишната Константинова конституция⁶⁹, отнасяща се до рисковете, свързани с инфлационните процеси. Очевидно не трябва да се изключва и влиянието на християнските възгледи, които споменах по-горе. Става ясно, че дори в тези тесни рамки остава задължението на утвърденото още в класическата епоха задължение на *tutor* да използва капитала на поднастойния си за лихвоносни заеми, ако не намира никакво друго подходящо вложение, обаче в такъв случай носи последиците от такъв риск със задължение да плати законните лихви той самият, ако не спази това свое задължение⁷⁰ – това е видно във финалното пояснение: *et ibi sine periculo tutoris bootie penitus non petantur*⁷¹.

Връзката на тази мярка с нормата, включена в CTh. 2.33.3, изглежда убедителна: в CTh. 3.30.6 е налице законодателна намеса, която предвижда даване на лихвен заем от капитала, принадлежащ на непълнолетния. И

се в *oratio Severi* е само за *praedia rustica vel suburbana*. Единствените изключения са за нетрайните вещи, напр. дрехите, и за малоценните движими вещи като напр. *animalia supervacua* (вж. CJ. 5.72.4, както и останалия оригинален текст). Само в случай на необходимост е възможно да се отмени тази забрана, при това винаги под контрола на публичната власт (CJ. 5.37.22.1). Законът изглежда не позволява лихвения заем на пари, принадлежащи на непълнолетните (CJ. 5.37.22.54). За тази уредба вж. DUPONT, U. Op. cit., p. 179 s.; SARGENTI, M. Op. cit., p. 163 ss.; CERVENCA, G. Op. cit., p. 84 ss.

⁶⁹ CJ. 5.37.22.5a: *huic accedit, quod ipsius pecuniae, in qua robur omne patrimoniorum veteres posuerunt, fenerandi usus vix dinturnus, vix continuus et stabilis est: quo facto saepe intercidente pecunia ad nibilum minorum patrimonia deducuntur*. Вж. GIRARD, P.-Fr. Op. cit., p. 234, който счита че икономическите условия на кризата през този период са основание за тази мярка. За инфлационните процеси в началото на IV в. и монетарната политика на Константин вж. MAZZARINO, S. *Aspetti sociali*, cit., p. 106 ss., 110 ss. Същата тема е изследвана от количествен аспект с богата библиография у CALLU, J. P. и BARRANDON, J. N. *L'inflazione nel IV secolo (295–361): il contributo dell'analisi*. – In: *Società romana e impero tardoantico*, cit., p. 559 ss., 801 ss. (note).

⁷⁰ Изглежда че тази мярка е в имплицитна хармония с предполагаемия класически режим на отговорност на *tutor*: срв. напр. CJ. 5.56.1 (213 г.); Ulp. 35 ad ed. D. 26.7.7.4–7. Вж. MAREZOLL, Op. cit., p. 36 ss. По въпроса за *periculum tutoris* в периода на Късната империя вж. De ROBERTIS, Fr. M. *La responsabilità del tutore nel diritto romano*. Bari, 1960, p. 189 ss. Със специално внимание към Константиновата епоха вж. и DUPONT, U. Op. cit., p. 183 ss.

⁷¹ Срв. съответната *Interpretatio*: [...] *et si ita egerint, a tutore pupillus non erit quaesiturus usuram*.